

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут філології

ЮДКО ЛЮДМИЛА ВІТАЛІЇВНА

УДК 81-115'242'243: [316.647.5: 355.34]

КОНЦЕПТ *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* У ДИСКУРСІ СПЕЦСЛУЖБ
(на матеріалі англійської, німецької, російської, української мов)

10.02.15 – загальне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Компанцева Лариса Феліксівна,
Національна академія Служби безпеки України,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Навчально-наукового центру мовної підготовки

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Радзієвська Тетяна Вадимівна,
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
НАН України, провідний науковий співробітник
відділу загального мовознавства;

кандидат філологічних наук, доцент
Пожидаєва Ірина Валентинівна,
Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Ю. Бугая,
завідувач кафедри іноземних мов

Захист відбудеться “05” жовтня 2016 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.19 в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, к. 63.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к.12.

Автореферат розісланий “5” вересня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. П. Гнатюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена дослідженню концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб на матеріалі офіційних ресурсів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України. У роботі визначено параметри дискурсу толерантності та охарактеризовано його роль в інституційних комунікаціях, зокрема комунікаціях спецслужб, проаналізовано спільні та відмінні риси концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у мовах, що досліджуються, визначено складники концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ*, доведено дискурсоутворювальну роль концептуальної парадигми *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у комунікаціях спецслужб із громадянським суспільством.

Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* є предметом дослідження багатьох гуманітарних дисциплін: історії (С. Йосипенко, О. Тягло, М. Хом'яков, В. Козлов та ін.), конфліктології (Т. Воронцова, В. Марлов, А. Петрецький, В. Ситаров, Г. Солдатова, Б. Хасан та ін.), педагогіки (В. Андрущенко, Л. Головата, О. Грива, Л. Дробижева, В. Кукушин, В. Coloroso, D. Schilling та ін.), політології (Є. Бистрицький, М. Гулієв, О. Капто, Г. Оліниченко, В. Рахманін, О. Родіонова та ін.), психології (А. Асмолов, Г. Бардієр, В. Бойко, С. Вершинін, М. Єшин, О. Швачко та ін.), соціології (Д. Зинов'єв, Е. Кемеров, С. Мендус, Дж. Мілль, В. Соколов, L. Busch, K. Lohrman та ін.), філософії (А. Абрамов, Р. Валитова, В. Гараджа, В. Золотухін, Ю. Іщенко, Н. Круглова, Дж. Локк, В. Миронов, Ж. Руссо та ін.).

Багатоаспектність аналізу концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* та дискурсу толерантності зумовлює різноспрямованість лінгвістичних пошуків щодо лінгвокультурного аспекту проблеми толерантності (І. Вєпрева, М. Гловинська, М. Димарський, Н. Купіна, Б. Назаров, С. Тер-Мінасова, Н. Формановська, О. Шмельов), лінгвокогнітивних особливостей концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* (Н. Вдовиченко, М. Голєв, Н. Муравйова, З. Попова, Й. Стернін, Ю. Щербініна та ін.), прагматичних принципів толерантної мовленнєвої поведінки та культури мовлення (В. Гольдін, О. Михайлова, Б. Хасан, Ю. Южакова), соціолінгвістичних чинників, що зумовлюють толерантну/інтолерантну поведінку представників певної спільноти (К. Adamzik, A. Baumgarten, V. Bernstein). Нещодавно виокремився новий напрям лінгвістичного осмислення проблеми толерантності – дискурсивний (М. Уолцер, Ю. Хабермас, О. Шейгал), який досліджує дискурсоутворювальну роль концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* та когнітивно-прагматичні принципи організації дискурсу толерантності. Водночас особливості реалізації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб досліджено не було, не простежувалися також принципи реалізації дискурсу толерантності в комунікаціях силових відомств із громадянським суспільством. Цей факт зумовлений позалінгвальними чинниками: відносною закритістю діяльності спецслужб, переважно вертикальною організацією комунікацій, невисоким рівнем діалогічності із громадянським суспільством.

Актуальність теми дисертації зумовлена необхідністю комплексного вивчення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у сучасних комунікаціях, зокрема спецслужб, що передбачає вивчення лінгвокультурної історії концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у мовах, що досліджуються, його когнітивно-семантичних трансформацій, зумовлених позалінгвальними чинниками, у парадигмі *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ* –

НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ. Дискурс толерантності – невід’ємна складник міжкультурних комунікацій сучасного глобального світу, оскільки забезпечує можливість демократичного розв’язання конфліктів – від міжособистісних до геополітичних. Визначення лінгвокогнітивних та лінгвопрагматичних принципів формування дискурсу толерантності в діяльності спецслужб сприятимуть формуванню ефективних інституційних комунікацій із громадянським суспільством, створенню алгоритмів взаємодії у парадигмі *інституційний дискурс толерантності VS дискурсивна поведінка представників громадянського суспільства*.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає тематиці науково-дослідної роботи на кафедрі загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Україна і сучасний світ: міжмовний та міжкультурний діалог” (тема № 16БФ044-01), а також тематиці міжвідомчої (*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національна академія Служби безпеки України, державна наукова установа “Інститут модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України”*) науково-дослідної роботи за темою “Інтернет- лінгвістика: теоретичні та прикладні аспекти” (номер державної реєстрації 0112U007122, терміни виконання роботи: травень 2012 року – грудень 2020 року), що виконується з травня 2012 року кафедрою загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка спільно із кафедрою теорії та практики перекладу Навчально-наукового центру мовної підготовки Національної академії Служби безпеки України.

Результати спільного наукового дослідження апробовано в межах виконання міжвідомчою робочою групою Плану заходів з реалізації Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки України та Міжнародним секретаріатом НАТО, затвердженого секретарем Ради Національної безпеки і оборони України від 15 листопада 2015 року, Плану реалізації підрозділами Служби безпеки України Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки України та Міжнародним секретаріатом НАТО, затвердженого Головою СБ України від 30 грудня 2015 року.

Мета дисертаційної роботи полягає в дослідженні концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ** у дискурсі спецслужб на матеріалі офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

-
- сформулювати теоретичні положення дисертації, схарактеризувати підходи до дослідження концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ** у сучасній лінгвістиці;
 - розробити методику дослідження концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ** у дискурсах спецслужб;
 - схарактеризувати спільні та специфічні риси концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ** у досліджуваних лінгвокультурах;
 - визначити рівень сформованості концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБИ** в концептуальній свідомості представників лінгвокультур, що досліджуються на основі асоціативного експерименту в англійських, німецьких,

російських, українських інтернет-ресурсах;

- установити системоутворювальні параметри дискурсу толерантності в інституційних комунікаціях спецслужб країн, мови яких вивчаються;

- обґрунтувати амбівалентність концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних ресурсів спецслужб як підґрунтя для виникнення субконцептів *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ*;

- проаналізувати динаміку дискурсу толерантності спецслужб як результату позалінгвальних інформативних впливів у періоди 2011-2013 та 2014-2015 років у парадигмі *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*.

Об'єктом дослідження є концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України.

Предметом дослідження є дискурсоутворювальна роль концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у комунікаціях спецслужб із громадянським суспільством країн, мови яких вивчаються.

Фактичний матеріал дисертації становлять 2000 дискурсивних фрагментів, представлених на сайтах спецслужб Великобританії, Німеччини, Росії, України (500 англомовних, 500 німецькомовних, 500 російськомовних, 500 українськомовних одиниць); 600 реакцій, отриманих у результаті асоціативного експерименту щодо сприйняття стимулу *толерантність спецслужби* серед англо- (100), німецько- (100) російсько- (200), українськомовних (200) респондентів віком 19-45 років.

Джерельною базою дослідження є: *законодавчі документи країн, мова яких досліджується*: Конституція України, Закон України “Про національні меншини в Україні”; Закон України “Про освіту”, Закон України “Про Службу безпеки України”, Закон України “Про Службу зовнішньої розвідки України”, Конституція РФ, Федеральний закон РФ “О внешней разведке РФ”, Федеральний закон РФ “О федеральной службе безопасности”, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Declaration of Principles on Tolerance, das Grundgesetz der BRD, Gesetz über den Bundesnachrichtendienst, Gesetz über das Bundesamt für Verfassungsschutz, Security Service Act 1989, тощо; *міжнародні законодавчі документи*: Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини, Загальна декларація прав людини, проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН, Конвенція ООН про статус біженців, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, тощо; *офіційні сайти спецслужб країн, мова яких досліджується*: <http://www.mi5.gov.uk>; <http://www.sis.gov.uk>; <http://www.bfv.de>; <http://www.bnd.de>; <http://www.fsb.ru/fsb/npd>; <http://svr.gov.ru/svr>; <https://ssu.gov.ua>; <http://szru.gov.ua>; *словники*: Великий тлумачний словник сучасної української мови (В. Бусел, 2005), Етимологічний словник української мови (2006); Словарь иностранных слов (М. Комлев, 2000), Краткий психологический словарь (Л. Карпенко, 1998); Український асоціативний словник (С. Мартінек, 2007); Русский ассоциативный словарь (Ю. Караулов, 1996), Словник іншомовних слів (О. Мельничук, 1974), Словник української мови (Л. Артем'єв, 1979), Этимологический словарь русского языка (М. Фасмер, 2007), Collins English Dictionary (2006), Das Bedeutungswörterbuch (С. Duden, 2010), Das Herkunftswörterbuch (С. Duden, 2007), The Online Etymology Dictionary (D. Harper, 2001), тощо.

Методи дослідження. *Зіставний метод* дав змогу визначити спільні та специфічні риси лінгвокультурної історії концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах, *описовий метод* сприяв ідентифікації зв'язків вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*. Триангуляційний підхід дозволив поєднати загальнонаукові та суто лінгвістичні методи, що доповнюють один одного й сприяють отриманню найбільш вірогідних результатів, а саме: *етимологічний і семантичний* аналізи – для визначення особливостей формування лексеми *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах; *інтерпретативний* аналіз – для інтерпретації асоціацій зі сприйняття концептів *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* і *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ* носіями мов, що досліджуються; *метод моделювання* – для вибудовування моделі концептів *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* і *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ* у досліджуваних лінгвокультурах, *дискурс-аналіз* – для встановлення спільних та відмінних особливостей у позиціонуванні концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України; *концептуальний та контент-аналіз* – для ідентифікації кількісно-якісного складу концептуально-тематичних груп концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*; *прагматичний* аналіз – для встановлення зумовленості дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства інституційним дискурсом (ін)толерантності спецслужб.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній **уперше:** *запропоновано* методику комплексного дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб на матеріалі різноструктурних мов; *визначено* особливості дискурсу толерантності в інституційних комунікаціях, зокрема спецслужб країн, мови яких вивчаються; на основі асоціативного експерименту в англо-, німецько-, російсько-, українськомовних інтернет-ресурсах *схарактеризовано* рівень сформованості концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБИ* у концептуальній свідомості представників лінгвокультур, що досліджуються; *проаналізовано* динаміку дискурсу толерантності спецслужб як результату позалінгвальних інформативних впливів у парадигмі *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*; *встановлено* лінгвопрагматичну та лінгвокогнітивну обумовленість дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства інституційним дискурсом (ін)толерантності спецслужб.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що результати дослідження можна застосовувати в науковій роботі й практиці викладання мовознавчих дисциплін (“Загальне мовознавство”, “Лінгвістичний аналіз тексту та дискурсу”, “Лінгвокраїнознавство”, “Лінгвоконцептологія”). Висновки та фактичний матеріал дисертації можуть бути використані в діяльності підрозділів інститутів сектору безпеки України, що опікуються проблемами комунікацій із громадянським суспільством та світовою спільнотою.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлювалися в доповідях на *семи міжнародних* наукових конференціях: “Megaling'2010. Горизонти прикладної лінгвістики и лінгвістических технологий” (Партеніт, 2010), “Рецепція наукової спадщини професора Станіслава Семчинського і сучасна філологія” (Київ, 2011), “Мови і світ: дослідження та

викладання” (Кіровоград, 2012), “Мова й література в глобалізованому світі: взаємодія та самобутність” (Київ, 2012), “Пріоритети мовознавчої науки у контексті глобалізаційних процесів” (Київ, 2015), “Психолінгвістика в сучасному світі – 2015” (Переяслав-Хмельницький, 2015), “Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє” (Львів, Люблін, 2016); а також на десяти всеукраїнських конференціях: “Етнічні виміри універсуму: мова, література, культура” (Київ, 2010), “Сучасні лінгвістичні парадигми” (Горлівка, 2010), “Проблеми галузевої комунікації та перекладу” (Харків, 2011), “Мова, свідомість, художня творчість, інтернет у дзеркалі сучасних філологічних студій” (Київ, 2016), “Мова й література в глобальному і локальному медіапросторі” (Київ, 2016); “Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека” (Київ, 2011, 2012, 2013, 2015, 2016).

Публікації. Теоретичні та практичні результати дисертаційної праці викладено в чотирнадцяти публікаціях: у восьми статтях, опублікованих у фахових виданнях України, у двох статтях – у періодичних виданнях інших держав, у колективній монографії “Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект” (Гриф Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, протокол № 2 від 23.01.2013) (розділ IV), у підручнику “Методологія досліджень та використання інтернет-ресурсів (для науковців сектору безпеки та оборони)” (Гриф Міністерства освіти і науки України (№ 1/11-16855 від 19.11.2015) (бази даних 4, 5, 6, 10, 11), у тезах доповідей двох наукових конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (448 позицій, з яких 68 – іноземними мовами), списку лексикографічних та інших джерел (41 назва), додатків. Повний обсяг дисертації – 270 сторінок, основний зміст викладено на 186 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об’єкт, предмет, наукову новизну дисертації, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, теоретичне й практичне значення здобутих результатів, указано форми апробації та структуру роботи.

Перший розділ “Теоретичні засади дослідження концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ у сучасній лінгвістиці” присвячено витлумаченню понять мовної та концептуальної картин світу, критичному аналізу і синтезу поглядів лінгвістів на поняття *концепт*; окресленню параметрів дискурсу спецслужб як інституційного дискурсу, визначенню ролі дискурсу толерантності у здійсненні інституційних комунікацій.

Дослідження мови як сутності, що забезпечує зв’язок між окремою людиною та ментальністю нації, стало провідною темою когнітивної лінгвістики (В. Дем’янков, Ю. Караулов, О. Кубрякова, В. Маслова, З. Попова, О. Селіванова, Л. Синельникова, Н. Слухай, О. Снитко, Й. Стернін, G. Lakoff), лінгвокультурології (С. Воркачов, І. Голубовська, В. Карасик, Д. Лихачов, С. Ляпін, Ю. Степанов, Т. Фесенко, А. Wierzbicka та ін.), лінгвофілософії (Ж. Бодрійяр, Л. Брутян, О. Русакова, J. Habermas), психолінгвістики (О. Залевська, О. Холод, В. Шаховський, Дж. Керч, Х. Кларк, Ч. Осгуд, Дж. Тодор, Н. Хомський), соціолінгвістики (І. Бодуен де Куртене, П. Бурдье,

Л. Масенко, О. Потебня, В. Русанівський, Е. Сепір, Ф. де Соссюр, В. Bernstein, Н. Löffler). Аналіз цих робіт довів, що *концептуальна картина світу* інваріантна, презентує типи мислення та систему цінностей певної спільноти; *мовна картина* демонструє знання, закріплені за одиницями конкретних мов, вона більш рухома та фрагментарна. Мовна й концептуальна картини світу – когнітивне підґрунтя інституційної комунікації, їхня узгодженість у системі адресант-адресатних відношень забезпечує прагматику взаємодії.

У сучасних комунікаціях силових відомств із громадянським суспільством активно застосовується стратегія *публічної дипломатії (public diplomacy)*, яка сформована на основі концепції “м’якої сили” (англ. *soft power*), розробленої відомим американським політологом Дж. Найємом-молодшим, згідно з яким “м’яка сила” проявляється у спонуканні осіб до прийняття певних установок; на відміну від “жорсткої сили”, “м’яка” здатна досягати тієї ж мети без примусу.

Прагматика *публічної дипломатії* базується на таких іллокутивних установках: забезпечення державних національних інтересів, посилення цілеспрямованого впливу на внутрішню та закордонну аудиторії, встановлення глибшого розуміння між силовими відомствами та громадськістю шляхом поширення інформації.

Когнітивна узгодженість систем цінностей силових відомств та громадськості формується за такими напрямками: *узгодження мовної та концептуальної картин світу* (впорядкування вербалізованої інформації в документах, що визначають корпоративні цінності, місію, завдання безпекових відомств, співвіднесення цієї інформації із запитамі громадськості), *збереження вже отриманої та обробленої інформації як основи концептуальної картини світу* (створення креалізованого тексту, який позиціонує ціннісну систему безпекових відомств на всіх семіотичних рівнях), *відповідність внутрішнього лексикону представників громадянського суспільства мовленнєвій організації інституційних дискурсів спецслужб* (існування внутрішнього лексикону, зокрема для силових відомств сучасності вербалізатори концептів *ДОВІРА, ТОЛЕРАНТНІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, БЕЗПЕКА* тощо).

У контексті дослідження дискурсоутворювальної ролі в комунікаціях спецслужб концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* актуальності набувають положення школи критичного дискурс-аналізу (N. Fairclough, R. Meyer, R. Wodak, Т. ван Дейк): дискурс є відображенням соціальних і культурних процесів; це вид соціальної практики, що забезпечує діалектичний зв’язок між дискурсивними подіями, ситуаціями, інститутами, соціальними структурами (S. Jäger, G. Lakoff, J. Link, G. Leech, M. Pecheux).

Дослідження різних типів інституційних дискурсів, що відтворюють комунікативні практики суспільних інститутів, усе більше набувають активності у глобалізованому суспільстві, формуються міжнародні мовленнєві стандарти. На сьогодні вивчено такі типи інституційного дискурсу: політичний (С. Онуфрив, В. Петренко, О. Шейгал, Т. van Dijk, R. Meyer, R. Wodak), воєнний (Н. Акульшина, Н. Васюкова, О. Завадська), релігійний (В. Карасик), педагогічний (О. Грива, В. Карасик, О. Швачко), медичний (Л. Бейлінсон) тощо.

Інституційний дискурс спецслужб визначено як стійку систему статусно-рольових відносин, що склалася в комунікативному просторі спецслужб, систему обмежень адресант-адресатних відношень у цьому типі дискурсу зумовлена

дискурсоутворювальною роллю концепту *ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ*.

Під *дискурсом толерантності* розуміється дискурс, усі організаційні (психолінгвістичні, когнітивні, прагматичні тощо) складники якого прагматично орієнтовані на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях підтримки та позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів.

У **другому розділі “Методологічні основи дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*”** проаналізовано існуючі методики концепт- та дискурс-аналізів, розроблено методичну процедуру дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб на основі триангуляційного підходу.

Концептуальний аналіз у даному дослідженні поєднує лінгвокультурний (О. Бабаєва, Г. Вежбицька, І. Голубовська, В. Карасик, Л. Компанцева, Ю. Степанов) та лінгвокогнітивний (Й. Стернін, З. Попова, Н. Слухай, О. Снитко) підходи. Лінгвокультурний підхід спрямований на вивчення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як складника ЛК, що досліджуються, його зв’язків із національними особливостями та цінностями; лінгвокогнітивний – на моделювання структури концепту за результатами опису засобів його мовної об’єктивації.

Дискурс-аналіз спрямований на вивчення концепту як динамічного явища, що відтворює цінності та пріоритети концептуальної картини певної спільноти, а також використовується як метод дослідження комунікативних практик як типу соціальної поведінки.

Для цього дослідження актуальним є визначення *концептуально-тематичної групи* (далі – КТГ) – тематичної групи, що охоплює лексику різних частин мови, тематично пов’язану з концептом визначеного концептуально-тематичного поля.

Методика аналізу концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб реалізується за такими етапами: на *першому етапі* на основі *зіставного* методу визначаються спільні та специфічні риси лінгвокультурної історії концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах, *описовий* метод на цьому етапі сприяє визначенню зв’язків вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* із позначеною категорією у мовах, що досліджуються. На *другому етапі* визначаються ознаки концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у повсякденній і науковій свідомості представників різних лінгвокультур (далі – ЛК); на основі *етимологічного* і *семантичного* аналізів визначаються особливості формування вербалізатора *толерантність*; *інтерпретативний* аналіз асоціацій, пов’язаних із розглянутим концептом (на матеріалі даних асоціативного експерименту та словників асоціацій), застосовується для визначення особливостей сприйняття його носіями мов; за допомогою *конструктивного методу* вибудовуються моделі концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних ЛК. На *другому етапі* розглядається концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як фрагмент інституційного дискурсу спецслужб: на основі *інтерпретативного аналізу* асоціацій сприйняття поняття *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ* реципієнтами експерименту, проведеного в англійських, німецьких, російських, українських інтернет-ресурсах, робиться висновок щодо комунікативного образу спецслужб у картині світу певного громадянського суспільства; на основі

концептуального та контент-аналізу визначаються КТГ, що позиціонують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у міжнародних та українських нормотворчих документах. На *третьому етапі* здійснюється *дискурс-аналіз* офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких вивчаються: на основі *порівняльного* методу визначаються розбіжності у позиціонуванні концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у періоди 2011-2013 та 2014-2015 рр.; *прагматичний аналіз* спрямовано на визначення обумовленості дискурсивної поведінки представників громадськості інституційним дискурсом (ін)толерантності спецслужб.

Третій розділ “Способи вербалізації та актуалізації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у лінгвокультурах Великої Британії, Німеччини, Росії, України” присвячено визначенню специфічних рис концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* шляхом етимологічного і семантичного аналізів вербалізатора концепту в англійській, німецькій, російській та українській мовах. На основі лексикографічних дефініцій зроблено інтерпретативний аналіз асоціацій до стимулу *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* носіями англійської, німецької, російської, української лінгвокультур (далі – АЛК, НЛК, РЛК, УЛК), а на основі експерименту, проведеного в інтернет-ресурсах, – інтерпретативний аналіз асоціацій щодо стимулу *толерантність спецслужби*.

Таблиця 1. Семний склад лексеми *толерантність* у мовах, що досліджуються: порівняльний аналіз за даними лексикографічних джерел

Семи лексеми <i>толерантність</i>	АЛК	НЛК	РЛК	УЛК
`вихованість`	+	+		
`готовність прийняти іншу поведінку та переконання`	+	+		
`допуск`	+	+		
`законність`	+	+		
`здатність людини бути толерантною`	+	+	+	+
`здатність миритися з чужим характером`	+	+	+	+
`здатність миритися з чужою думкою`	+	+	+	+
`здатність сприймати щось неприємне`	+	+		
`невороже ставлення`	+	+	+	+
`невимогливість`			+	+
`неприйнятність` ,			+	+
`підвладність` ,			+	+
`поблажливе, терпиме ставлення`	+	+	+	+
`поблажливність`	+	+	+	+
`повага до інших переконань`	+	+		
`складність/простота в прояві толерантності`	+	+		
`уміння терпіти щось чуже`	+	+	+	+

Лексема *толерантність* представлена в усіх досліджуваних мовах, але особливості її інтегрування в концептуальні картини світу націй і, відповідно, дискурси спецслужб мають свою специфіку.

Дані асоціативних словників (Караулов, 1996), словників синонімів (А. Hornby, 1995; С. Duden, 2010) та асоціативного експерименту в українськомовних соціальних мережах (за відсутності словникових даних) значно розширюють семантичний простір лексеми *толерантність*.

Таблиця 2. Тематичні групи реакцій на стимул *толерантність* у мовах, що досліджуються: порівняльний аналіз

КТГ	АЛК	НЛК	РЛК	УЛК
«Благородство»		+		
«Великодушність»		+		
«Взаємоповага»				+
«Взаєморозуміння»				+
«Витривалість»	+			
«Вихованість»				+
«Гордовитість»			+	
«Доброта, сердечність»	+			
«Задоволення, винагорода»	+			
«Компромiс»				+
«Людянність»				+
«Неупередженість»	+			
«Поблажливість»	+	+		+
«Помилування, милосердя»	+	+		
«Свобода дій»		+		
«Спокійність»		+		
«Стриманість»		+		+
«Терпимість»		+	+	+
«Терпіння»	+	+	+	
«Уважне ставлення»		+		

Етимологічний, лексикографічний та асоціативний аналізи вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* дозволили зробити такі висновки: 1) у РЛК та УЛК лексема *толерантність* з'явилася в ХІХ ст. як запозичення із західноєвропейських мов (французької, англійської, німецької) та означала `терпиме, поблажливе ставлення до чужих думок, поглядів, вірувань`. В англійську та німецьку мови лексема *Tolerance/Toleranz* прийшла з латини у ХV та ХVІ ст. зі значеннями `витривалість, терпіння, стриманість, здатність переносити біль`, які у другій половині ХVІ ст., доповнюються значенням `дозвіл, поступка в питанні про релігійну свободу`; 2) в семантичній структурі лексеми *толерантність* зафіксовано поряд із семами `терпимість`, `поблажливість` поняттєвий компонент `відсутність чи послаблення реакції на якийсь несприятливий фактор`. Вербалізатор *Tolerance/Toleranz/толерантность/толерантність* є ядром денотативного поля концепту в досліджуваних ЛК; 3) базові шари концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у мовах, що досліджуються, не збігаються: базовий шар концепту в англійській мові формується 12 лексемами (*toleration, tolerate, tolerance, tolerant, tolerable, tolerably, tolerating, tolerationism, tolerationist, tolerative, intolerance, intolerant*), у німецькій – 11 лексемами (*Toleranz,*

tolerabel, toleranzlos, toleranzvoll, Intoleranz, intolerant, Toleranzlosigkeit, tolerierend, tolerierbar, tolerant, tolerieren), у російській та українській – трьома лексемами (*толерантность, толерантно, толерантный / толерантність, толерантно, толерантний*). Цей факт є свідченням нерівномірності засвоєння та вербалізації концепту в досліджуваних ЛК; 4) образний простір концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у всіх досліджуваних ЛК формують лексеми з такими значеннями: а) `толерантність як оцінка`; б) `толерантність як несумове ставлення до будь-чийх помилок`, `нестрогість на межі з байдужістю`; в) `толерантність як здатність до опору`; г) `причина, що змушує людину толерантно ставитися до чогось`; 5) лакунарними значеннями лексеми в РЛК та УЛК є `підвладність`, `неприйнятність`, `невимогливість`, що об'єднані семою `пасивність`; 6) у РЛК та УЛК процес освоєння концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* ще не завершено. Вербалізатор концепту набуває амбівалентних значень: у РЛК вербалізуються негативні конотації, що формують дискурс інтолерантності, в УЛК – позитивні та нейтральні, що формують дискурси нульової толерантності та толерантності.

Асоціативний експеримент, проведений у соціальних мережах, щодо сприйняття стимулу *толерантність спецслужби* довів спільність для носіїв досліджуваних мов проектування концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на діяльність спецслужб.

Спільним для представників АЛК, НЛК, УЛК є співвіднесеність реакцій на стимул *толерантність спецслужби* зі смисловими компонентами дискурсу толерантності – розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот (*equality of citizens, Toleranz gegenüber anderen Ansichten ..., незалежність від раси ...*), прагматична орієнтованість на забезпечення гарантованого правопорядку (*the protection of constitutional principles, zuverlässige Unterstützung, використання сили та зброї в крайньому випадку*), позиціонування норм і цінностей громадськості (*compromise, in der Lage zu verzeihen ..., людяність*), активна громадянська позиція (*willingness to accept behaviour and beliefs which are different from your own, Arbeit für das Wohl der Zivilgesellschaft, допомога в екстрених ситуаціях*).

Специфічним для РЛК є відсутність співвіднесення КТГ, сформованих у результаті асоціативного експерименту, зі смисловими компонентами дискурсу толерантності та сприйняття толерантності певною кількістю респондентів (3%) як загрози російській національній картині світу (*нарушение самобытности государства*). У свідомості носіїв РЛК концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває валентних якостей інтолерантності.

Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в УЛК зберігає національну унікальність, у процесі міжкультурної комунікації набуває змістових компонентів, що є притаманними ЛК європейських держав (*служити в інтересах народу, діяти за законом і не перевищувати повноваження, повага до честі кожного громадянина*).

Отже, спільним для досліджуваних ЛК є сформованість парадигми *інтолерантність – толерантність – нульова толерантність* у концептуальній свідомості носіїв всіх мов, що набуває специфічних проявів у дискурсивних практиках носіїв мов, що досліджуються.

У четвертому розділі “Концепт **ТОЛЕРАНТНІСТЬ** у дискурсах офіційних сайтів спецслужб” визначено способи актуалізації концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ** у міжнародних нормотворчих та державних законодавчих документах, проаналізовано динаміку дискурсу толерантності спецслужб унаслідок позалінгвальних інформативних впливів, досліджено співвідношення інституційного дискурсу толерантності спецслужб з дискурсивною поведінкою представників громадськості та прагматику адресант-адресатних відношень у дискурсі толерантності.

Аналіз міжнародних та національних нормотворчих документів довів, що в усіх досліджуваних ЛК сформовано парадигму концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ**, на законодавчому рівні закладено підвалини дискурсу толерантності. Було визначено такі тематичні групи, що позиціонують концепт **ТОЛЕРАНТНІСТЬ**: “Визнання самобутності корінних і національних меншин” (*Indigenous peoples have the right to practice ... their cultural traditions ...; Niemand darf wegen ... seiner Rasse ... benachteiligt ... werden; Каждый вправе определять и указывать свою национальную принадлежность; держава сприяє ... розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України*); “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот” (*Indigenous peoples have the right to the dignity and diversity ...; Jeder hat das Recht, seine Meinung ... frei zu äußern ...; национально-культурная автономия имеет право получать поддержку ... органов государственной власти ... для сохранения национальной самобытности ...; держава гарантує ... розвиток національних культурних традицій ...*); “Рівність перед законом”: *the protection of the rights and freedoms of others; alle Menschen sind vor dem Gesetz gleich; все равны перед законом и судом; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом*; “Реалізація ілокутивних установок на самовираження”: *Everyone has the right to freedom ...; alle Deutschen haben das Recht, Beruf ... frei zu wählen; свобода получения образования согласно склонностям и потребностям человека; всебічний розвиток людини як ... найвищої цінності суспільства*.

Концептуальний аналіз “Декларації принципів толерантності” (від 16.11.1995) довів факт підміни концептів у російськомовному перекладі, що має маніпулятивний характер: лексему *Tolerance* перекладено як *терпимість*, що принципово змінює сутність тексту. По-перше, формується когнітивний дисонанс у фразі “Проявление **терпимости**, которое созвучно уважению прав человека, не означает **терпимого** отношения ...”. По-друге, відбувається підміна понять, *толерантність* (“здатність до визнання або справжнє визнання та повага вірувань і звичаїв інших людей” – сема: `визнання рівним собі`) на *терпимість* (“здатність терпимо, поблажливо ставитися до чужих звичок, звичаїв, поглядів” – семи: `зверхність ставлення однієї особи (спільноти) до іншої`, `змиритися із ситуацією`).

Структура концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на сайтах спецслужб змінюється залежно від позалінгвальної ситуації та типів інформативності за функціональним критерієм – *ретроспективного*, що відтворює минуле, надаючи результати позитивного та негативного досвіду; *трансляючого*, що створює в адресата певну базову картину світу; *контролюючого*, який передбачає вибір певної теми для обговорення й інституціональний контроль за поширенням інформації; *прогнозуючого*, що розкриває наслідки вибору певної альтернативи.

У період 2011-2013 років було зафіксовано незначні відмінності в представленості концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах сайтів спецслужб, що зумовлено ретроспективною інформативністю. В АЛК та НЛК набуто довготривалого досвіду апеляції до концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, що забезпечує ефективність аргументативної стратегії під час впливу на адресата. Для РЛК та УЛК концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* є запозиченим, його актуалізація на офіційних сайтах зумовлена прогностичною інформативністю – вибором дискурсу толерантності як альтернативи дискурсу тоталітаризму.

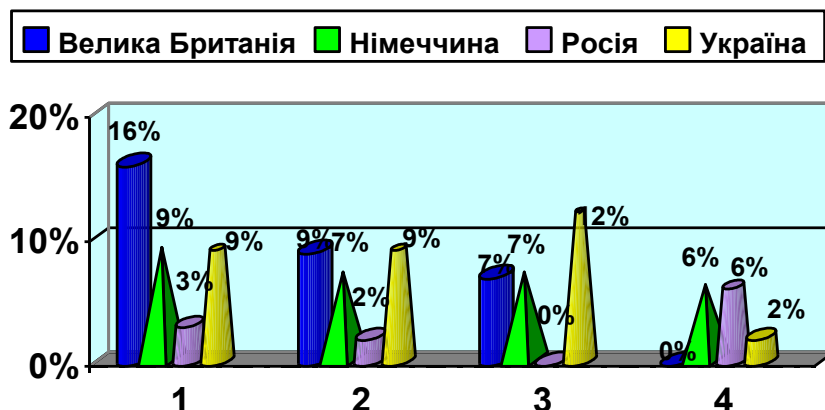
У період 2011-2013 років у дискурсах спецслужб усіх досліджуваних ЛК було визначено спільні КТГ: “Діалог із громадянським суспільством” (*We will seek dialogue; Nur in einem offenen Dialog ...; ... проведён опрос абонентов ...; ... відбулось засідання Громадської Ради при Службі безпеки України ...*); “Демократія як прояв толерантного співіснування”: *We work within the ethical framework of a modern democracy; Wir empfinden uns als Dienstleister für die Demokratie ...; ...ФСБ РФ содействуют созданию ... демократического миропорядка; ... демократичний розвиток ніколи не був легким ...*); “Нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема до тероризму” (*Four men from Luton ... were given lengthy jail sentences for engaging in conduct ... for acts of terrorism; “Solche Übergriffe sind intolerabel ...”; Верховний Суд ... приговорил В. Абдуллаева, обвиняемого в финансировании терроризма, к 5 годам колонии строгого режима; ... питання, пов’язані з необхідністю посилення боротьби з міжнародним тероризмом...*); “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”: *MI5 has been ranked 7th in the annual SWEI. The Index measures an organisation's work to tackle discrimination and create an inclusive workplace for LGB staff; Der nachfolgende Gebärdensprach-Film erklärt die Navigation; ...до дітей з особливими потребами, традиційно завітали шефи з Управління СБ України*) тощо.

Специфічними тематичними групами для дискурсів спецслужб Великобританії та Німеччини є такі: “Мультикультуралізм” (*... who are seeking to undermine democracy through the exploitation of racial hatred and xenophobia...; Neben dem „Internationalen Kurdischen Kulturfestival“ werden ... jährliche Großveranstaltungen durchgeführt...*); “Прозорість” (*It will be transparent: wherever possible and consistent with national security ...; Durch interne Transparenz ... wollen wir unsere ... Arbeit ... verbessern...*); для інтернет-дискурсів спецслужб України – “Європейські стандарти” (*... посилення політичного курсу на досягнення європейських стандартів і цінностей...*); Росії – “Конфлікт” (*...обвинения США в адрес России о предоставлении разведанных Ираку “являются мстью американской стороны на*

твердую позицію Росії по отношению к военным действиям на территории Ирака”)).

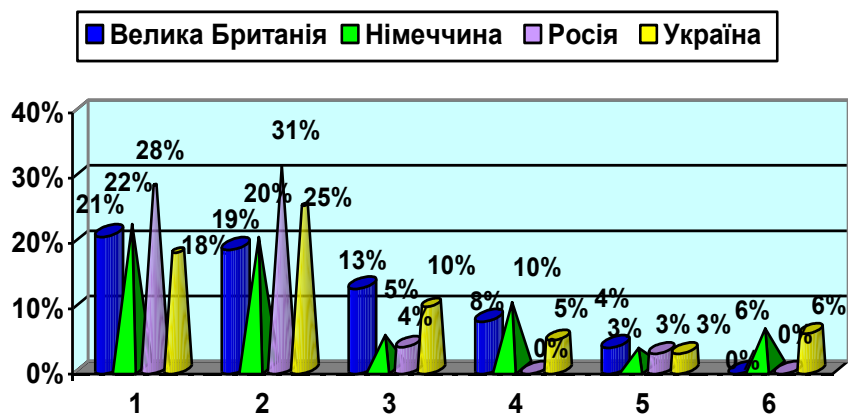
У період 2014-2015 рр. у дискурсах офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, України концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набув дискурсоутворювального статусу.

Схема 1. Когнітивно-семантичне поле «Тип дискурсивної поведінки», сайти спецслужб 2014-2015 рр.

1 – “Діалог із громадянським суспільством”, 2 – “Довіра як результат толерантних комунікацій”, 3 – “Розуміння й прийняття “інакшості” людини та спільнот”, 4 – “Формування кола своїх” (як прийняття інакшості / на основі патріотизму (Росія)).

Схема 2. Когнітивно-семантичне поле «Інституційний дискурс» сайти спецслужб 2014-2015 рр.

1– “Нульова толерантність до тероризму”, 2 – “Безпека як умова толерантного спілкування”, 3 – “Співпраця спецслужб”, 4 – “Демократія як прояв толерантного співіснування”, 5 – “Допомога, підтримка”, 6 – “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства”.

Аналіз сайтів спецслужб 2014-2015 рр. дозволив розподілити дискурси, побудовані на основні концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, за когнітивно-семантичними полями “Тип дискурсивної поведінки”(активний діалог, горизонтальні комунікативні зв’язки, розуміння й прийняття “інакшості” людини та спільнот, мультикультуралізм)

та “Інституційний дискурс” (забезпечення правопорядку, підтримка та позиціонування цінностей громадськості, реалізації права бути “іншим”, попередження конфліктів).

В українському інституційному дискурсі СБ України актуалізовано концепт *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, який набув амбівалентного статусу, його вербалізатор має значення “негативне ставлення до злочинів, які мають вище порогове значення і скоюються у сфері національної безпеки (корупція, військова агресія, тероризм)” (визначення автора – Л.Ю.): *Антикорупційна реформа: “Нульова толерантність”, ВИХОВАННЯ “НУЛЬОВОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ” ДО КОРУПЦІЇ; ГПУ демонструє нульову толерантність до злочинів, учинених правоохоронцями.* Для порівняння: у дискурсі американської поліції словосполучення *нульова толерантність* мало значення “боротьба зі злочинністю, попередження злочинності”, що передбачає втручання поліцейських у злочини, які є на порядок нижчими порогових злочинів: агресивне жебрацтво, бродяжництво, розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях.

У дискурсах сайтів спецслужб Росії, навпаки, відбувається заміна концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* концептом *КОНТРОЛЬ*. Так, після збиття Туреччиною в листопаді 2015 року російського військового літака, який порушив її повітряний простір, між двома країнами зросла напруга, дискурс толерантності було переформатовано в дискурс інтолерантності діями ФСБ (*Федеральная служба безопасности пришла 17 декабря с обысками в четыре турецких банка*) та повідомленнями у ЗМІ (*Может, следует слегка притормозить и вытащить турецкий нож из спины ...?*).

Виникнення розгорнутої метафори (*вытащить турецкий нож из спины*) закріплює формування концепту *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ* і дискурсу інтолерантності в соціальних мережах: *“От этих стран торгашей неудивительно получают нож в спину!”*; *“Как вытащить турецкий нож из спины?”*; *“Турецкий удар в спину; “Турки как точили на нас ножи, так и точат”*.

Показником розвинутої дискурсу толерантності є сегментація адресант-адресатних відношень, які на сайтах спецслужб будуються за суб’єкт-адресатним вектором. Суб’єктом виступає спецслужба, що позиціонована колективним *МИ*, адресатом – громадянське суспільство та міжнародна спільнота. Найбільша сегментація адресатів спостерігається на сайтах спецслужб Німеччини (мігранти – *ASYL-DIALOGE*, жертви порушення прав людини – *Stark ohne Gewalt*, футбольні фани – *für Vielfalt im Fußball*, малозабезпечені сім’ї – *die Stiftung “Erinnerung Verantwortung Zukunft”*, люди з обмеженими можливостями – *Gebärdensprache-Navigation* тощо) та України (учасники АТО – *Консультативний центр для учасників АТО*, бойовики, які визнали свою помилку – *програма СБУ “На тебе чекають вдома”*, люди з обмеженими можливостями та діти-сироти – *гуманітарні проекти, благодійні акції*, сім’ї загиблих в АТО – *Нашим героям: сторінка пам’яті* тощо). У Німеччині ця ситуація зумовлена давніми традиціями толерантної комунікації, поважливим ставленням до “інакшості” адресатів різних категорій; в Україні – позалінгвальною ситуацією (російською агресією, конфліктом на Сході

держави), що передбачає комунікативні стратегії із забезпечення зворотного зв'язку, попередження конфліктів, формування “кола своїх”.

Загальні результати дослідження дають підстави зробити такі **висновки**:

Теоретико-методологічна концепція дисертаційної роботи ґрунтується на таких положеннях: 1) сучасні комунікації спецслужб із громадянським суспільством здійснюються на основі стратегії *публічної дипломатії*; 2) публічна дипломатія передбачає когнітивну узгодженість мовних/концептуальних картин світу спецслужби та громадськості, формування спільної концептуальної системи, одним з ключових компонентів якої є концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, який має дискурсоутворювальний статус в інституційних комунікаціях спецслужб; 3) позиціонування концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в дискурсах спецслужб зумовлено його статусом у національних картинах світу, їхньою орієнтованістю на загальнолюдські цінності; 4) концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набув амбівалентного статусу в досліджуваних ЛК, його вербалізація спрямована на створення як позитивних, так і негативних конотацій, що зумовило виникнення парадигми *інтолерантність – толерантність – нульова толерантність*; 5) *дискурс толерантності* визначено як тип соціальної поведінки, усі організаційні (психолінгвістичні, когнітивні, прагматичні тощо) складники якої орієнтовані на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях підтримки й позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, попередження конфліктів.

Триангуляційний підхід дозволив дослідити концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як складник концептуальних картин світу носіїв ЛК, мови яких досліджуються, та спецслужб; як дискурсоутворювальну одиницю офіційних сайтів спецслужб.

У РЛК та УЛК процес освоєння концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* ще не завершено. Він набуває амбівалентних значень: у РЛК вербалізуються негативні конотації, що формують дискурс інтолерантності, в УЛК – позитивні та нейтральні, що формують дискурси нульової толерантності та толерантності.

Результати асоціативного експерименту в соціальних мережах довели, що вираз *толерантність спецслужби* набуває статусу концепту в АЛК, НЛК, УЛК, у його структурі простежується співвіднесення зі смисловими компонентами дискурсу толерантності – “Розуміння й прийняття “інакшості” людини та спільнот”, “Прагматична орієнтованість на забезпечення гарантованого правопорядку”, “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства”.

У РЛК концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ* не сформовано. КТГ, отримані в результаті асоціативного експерименту (1), не співвідносяться зі смисловими компонентами дискурсу толерантності, (2) концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* певними респондентами (3%) сприймається як ворожий російській національній картині світу.

Дискурсоутворювальна роль концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб є свідченням того, що сучасні спецслужби прагнуть підтримувати контакт з адресатом, а не лише транслювати інформацію.

Аналіз офіційних сайтів спецслужб країн довів, що концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває амбівалентних значень, його вербалізація спрямована на створення нових негативних (*інтолерантність*) і позитивних (*нульова толерантність*) конотацій.

Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в УЛК, зберігаючи національну унікальність, набуває змістових компонентів, що є притаманними ЛК європейських держав. У РЛК, навпаки, концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває амбівалентних якостей інтолерантності, оскільки толерантність сприймається носіями РЛК як загроза державності та національній ціннісній системі, що призводить до формування субконцепту *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ*, специфічного для РЛК.

Концептуальна парадигма *інтолерантність* – *толерантність* – *нульова толерантність* набуває дискурсоутворювального статусу в інституційних комунікаціях спецслужб, відображає їхню дискурсивну позицію до певної ситуації, є підґрунтям дискурсивної поведінки представників громадськості. Відзначено сформованість дискурсу *нульової толерантності* та дискурсу *інтолерантності*.

Проведений у дисертації аналіз концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на матеріалі дискурсів спецслужб різноструктурних мов не є вичерпним. Перспективами подальших досліджень є вивчення дискурсивних практик безпекових відомств у парадигмі *інтолерантність* – *толерантність* – *нульова толерантність*, дослідження мовленнєвих технологій забезпечення взаємодії силових відомств і громадськості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект : [колективна монографія] / [за заг. ред. Л. Ф. Компанцевої]. – К., Луганськ : Янтар, 2013. – Р 4. (Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсі спецслужб України та країн Європи) – С. 528–574 (у співавторстві).

2. Методологія досліджень та використання інтернет-ресурсів (для науковців сектору безпеки та оборони) : [підручник] / [за заг. ред. Л. Ф. Компанцевої]. – К. : ЦННПВ НА СБ України, 2015. – 344 с. (у співавторстві, бази даних 4, 6, 11, 14)

3. Юдко Л. В. Про деякі методи концептуального аналізу / Л. В. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу : [збірник наукових праць]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2010. – Вип. 31. – С. 425–429

4. Юдко Л. В. Мовна та концептуальна картини світу як відображення свідомості нації / Л. В. Юдко // *Studia Linguistica*. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 292-299.

5. Юдко Л. В. До методології дискурсивного аналізу / Л. В. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу : [збірник наукових праць]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – С. 353–358.

6. Юдко Л. В. Основні напрями дослідження дискурсу в німецькій лінгвістиці / Л. В. Юдко // Наукові записки. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2012. – Вип. 105 (2). – С. 582–586.

7. Юдко Л. В. Концепт *ТОЛЕРАНТНОСТЬ* в дискурсах спецслужб / Л. В. Юдко // Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. Сковороды. – 2012. – № 4 (48). – С. 346–353.

8. Юдко Л. В. Прагматичний аспект концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у різних лінгвокультурах / Л. В. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу : [збірник наукових праць]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2013. – Вип. 43. – Ч. 4. – С. 316–322.

9. Юдко Л. В. Концепт *толерантність* у європейських лінгвокультурах / Л. В. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу: [збірник наукових праць]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2013. – Вип. 46. – Ч. 4. – С. 382–391.

10. Юдко Л. В. Актуалізація дискурсу толерантності в електронних медіа (сугестивний аспект) / Л. В. Юдко // Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics: [збірник наукових праць]. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О.М., 2015. – Вип. 18 (2). – С. 122–132.

11. Yudko L. The Discourse of Tolerance/Intolerance: Linguopragmatic Approach / L. Yudko // The Kazakh-American Free University Academic Journal. – USA, Oregon, 2015. – P. 69–75.

12. Юдко Л. В. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в дискурсах спецслужб Німеччини та Великобританії / Л. В. Юдко // Philology and Linguistics in the Digital Age – 2016 (FiLiDA – 2016). – Budapest, 2016. – С. 69–73

13. Юдко Л. В. Актуалізація дискурсу толерантності (сугестивний аспект) в електронних медіа / Л. В. Юдко // Психолінгвістика в сучасному світі – 2015 : [тези X Міжнародної науково-практичної конференції] ; ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2015. – С. 140–141.

14. Юдко Л. В. Антонімічна парадигма концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в європейських етнокультурах / Л. В. Юдко // Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека : [матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, студентів та курсантів]. – К. : ЦННПВ НА СБ України, 2015. – С. 78–80.

АНОТАЦІЯ

Юдко Л.В. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсі спецслужб (на матеріалі англійської, німецької, російської, української мов). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2016.

У дисертації запропоновано триангуляційний підхід, що поєднує концепт- та дискурс-аналіз до вивчення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України, визначено когнітивно-прагматичні параметри концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, досліджено рівень сформованості концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБИ* в національних картинах світу, встановлено

системоутворювальні параметри дискурсу толерантності в інституційних комунікаціях спецслужб; проаналізовано динаміку дискурсу толерантності спецслужб як результату інформативних впливів у періоди 2011-2013 та 2014-2015 років у парадигмі *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*.

Актуальність праці визначається необхідністю дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як невід’ємного складника процесу демократичного розв’язання конфліктів у парадигмі *інституційний дискурс толерантності VS дискурсивна поведінка представників громадянського суспільства*.

Ключові слова: адресант-адресатні відношення, амбівалентність значення, дискурс інституційний, дискурс спецслужб, дискурс толерантності, концепт, концептуально-тематична група, триангуляційний підхід.

АННОТАЦИЯ

Юдко Л.В. Концепт *ТОЛЕРАНТНОСТЬ* в дискурсе спецслужб (на материале английского, немецкого, русского, украинского языков). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2016.

В диссертации предложен триангуляционный подход, который включает в себя концепт- и дискурс-анализ, к изучению концепта *ТОЛЕРАНТНОСТЬ* в дискурсе спецслужб, и осуществлен на материале английского, немецкого, русского, украинского языков, установлены системообразующие и когнитивно-прагматические параметры концепта *ТОЛЕРАНТНОСТЬ*, определены общие и специфические черты концепта *ТОЛЕРАНТНОСТЬ* в исследуемых лингвокультурах, исследована степень формирования концепта *ТОЛЕРАНТНОСТЬ СПЕЦСЛУЖБЫ* в концептуальном сознании представителей исследуемых лингвокультур, установлены системообразующие параметры дискурса толерантности в институциональных коммуникациях спецслужб; проанализировано динамику дискурса толерантности спецслужб как результата внелингвального информационного влияния в период 2011-2013 и 2014-2015 годов в парадигме *ІНТОЛЕРАНТНОСТЬ – ТОЛЕРАНТНОСТЬ – НУЛЕВАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ*.

Теоретическая концепция диссертационного исследования основывается на следующих положениях: 1) языковая и концептуальная картины мира являются когнитивным основанием любой институциональной коммуникации, их согласованность в системе адресант-адресатных отношений обеспечивает прагматику взаимодействия и обратной связи в деятельности любых институций; 2) когнитивная согласованность языковых / концептуальных картин мира силового ведомства и гражданского общества – основа формирования эффективных коммуникаций и как результат – дискурса толерантности; 3) полипарадигмальность исследований свидетельствует о многоаспектности концепта как базовой единицы

кода личностного и национального мышления и памяти, отражающий культурно-исторический опыт народа и особенности его мировосприятия; 4) институциональный дискурс – устойчивая система статусно-ролевых отношений, сложившаяся в коммуникативном пространстве жизнедеятельности определенного социального института, имеет определенную систему ограничений, осуществляет конструирование социальных отношений в парадигме адресант (социальный институт) – адресат (гражданское общество); 5) концепт *ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ* фиксирует главную цель деятельности спецслужб, концепты *ДОВЕРИЕ, ТОЛЕРАНТНОСТЬ* – принципы коммуникации с гражданским обществом и международным сообществом; 6) дискурс толерантности – дискурс, все организационные (психолингвистические, когнитивные, прагматические и т.п.) составляющие которого прагматично ориентированы на обеспечение гарантированного правопорядка, реализуется в коммуникативных стратегиях поддержки и позиционирования норм и ценностей гражданского общества, реализации права быть “другим”, демонстрации активной гражданской позиции, предупреждения конфликтов.

Актуальность исследования определяется необходимостью комплексного изучения концепта *ТОЛЕРАНТНОСТЬ* как неотъемлемой составляющей межкультурных коммуникаций, поскольку обеспечивает возможность максимально демократического разрешения конфликтов и противоречий разного уровня – от межличностных до геополитических путем создания алгоритмов взаимодействия спецслужб с гражданским обществом в парадигме *институциональный дискурс толерантности VS дискурсивная поведение представителей гражданского общества*.

К ситемообразующим параметрам дискурса толерантности спецслужб относятся: (1) объединение типов информативности по функциональному критерию – *ретроспективному; транслируемому; контролируемому; прогнозируемому*; (2) позиционирование КТГ, которые характерны дискурсу толерантности: “Активный диалог, горизонтальные коммуникативные связи”, “Понимание и принятие “инаковости” другого человека и сообществ, “Мультикультурализм”, “Обеспечение гарантированного правопорядка”, “Позиционирование норм и ценностей гражданского общества”, “Активная гражданская позиция”, “Предупреждение конфликтов”; (3) прагматическая взаимообусловленность институционального дискурса толерантности спецслужб и дискурсивного поведения представителей гражданского общества; (4) использование в системе адресант-адресатных отношений конструкций, в которых продемонстрировано уважение к адресату, прагматически сориентированных на активный диалог; широкая сегментация адресатов как результат признание их инаковости.

Ключевые слова: адресант-адресатные отношения, амбивалентность значения, дискурс институциональный, дискурс спецслужб, дискурс толерантности, концепт, концептуально-тематическая группа, триангуляционный подход.

ABSTRACT

Yudko L.V. The concept *TOLERANCE* in the discourse of secret services (on the material of the English, German, Russian, Ukrainian languages). – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of Candidate of Sciences (Philology) in speciality 10.02.15 – General Linguistics. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2016.

*The triangular approach which combines concept analysis and discourse analysis in the study of the concept *TOLERANCE* in the discourses of security and intelligence services of the United Kingdom, Germany, Russia and Ukraine has been put forward; cognitive-pragmatic parameters of the concept *TOLERANCE* have been defined; the level of formedness of the concept *TOLERANCE OF THE SECURITY AND INTELLIGENCE SERVICE* in national worldviews has been studied; the framework parameters of the discourse of tolerance in institutional communications have been determined; the dynamics of the discourse of tolerance of security and intelligence services as a consequence of information influence during the periods of 2011-2013 and 2014-2015 within the paradigm *INTOLERANCE – TOLERANCE – ZERO TOLERANCE* have been analyzed.*

*The thematic justification of the dissertation is determined by the necessity to study the concept *TOLERANCE* as an essential component of the process of democratic settlement to conflicts within the paradigm *institutional discourse of tolerance VS discursive behavior of representatives of the civil society*.*

Key words: addressee- addresser relationship, ambivalence of meaning, institutional discourse, discourse of security and intelligence services, discourse of tolerance, concept, conceptual-semantic group, triangular approach.